

PEMIKIRAN
Mu'ammad
al-Ghazali

Dalam Bidang al-Quran dan al-Sunah

MOHD RUMAIZUDDIN GHAZALI

PEMIKIRAN *Muhammad*
al-Ghazali

Dalam Bidang al-Quran dan al-Sunah

Mohd Rumaizuddin Ghazali

Penerbit
Universiti Sains Islam Malaysia
Bandar Baru Nilai
Negeri Sembilan
2012

CETAKAN PERTAMA 2012

© Hak Cipta Universiti Sains Islam Malaysia

Hak cipta terpelihara, tiada mana-mana bahagian daripada buku ini boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau ditukar kepada apa-apa bentuk dengan sebarang cara sekalipun tanpa izin bertulis daripada penerbit.

Diterbitkan di Malaysia oleh:

PENERBIT USIM

Universiti Sains Islam Malaysia

Bandar Baru Nilai, 71800 Nilai

Negeri Sembilan Darul Khusus

Tel:06-798 8226/6081 Faks:06-798 6083

penerbit.usim.edu.my

pej.penerbitan@usim.edu.my

Penerbit USIM adalah anggota

MAJLIS PENERBITAN ILMIAH MALAYSIA

Dicetak di Malaysia oleh:

IUM PRNTING

No. 1, Jalan Industri Batu Caves 1/3,

Taman Perindustrian Batu Caves

68100 Batu Caves, Selangor Darul Ehsan

Tel : 03-6188 1542/1544/1545 | Fax : 03-6188 1543

iiumprinting@yahoo.com

Perpustakaan Negara Malaysia   Data Pengkatalogan-dalam Penerbitan

Mohd. Rumaizuddin Ghazali, 1971-

Pemikiran Muhammad al-Ghazali dalam bidang al-Quran dan al-Sunah/

Mohd Rumaizuddin Ghazali.

Mengandungi indeks

Bibliografi: ms. 181

ISBN 978-967-0393-25-4

1. Ghazali, 1058-1111. 2. Muslim scholars. 3. Ulama. I. Judul.
297.446

Pemikiran Muhammad al-Ghazali dalam bidang al-Quran dan al-Sunah

---

KANDUNGAN

PENGHARGAAN	vii
KATA PENGANTAR	ix
PRAKATA	xi
PENDAHULUAN	xiii
BAB I: Sejarah Hidup, Peribadi dan Perjuangan	17
Latar Belakang dan Pendidikan	17
Kegiatan Penulisan dan Kerjaya	19
Pengaruh Pendidikan dan Penulisan	21
Pendirian Muhammad al-Ghazali dan Kegigihannya di Mesir dan Dunia Arab	29
Keistimewaan Muhammad al-Ghazali	30
Meninggal Dunia dan Pujian Ulama Terhadapnya	35
Penerbitan Buku	36
Sumber-sumber Pemikiran dan <i>Usul 'Ishrin</i>	42
Muhammad al-Ghazali sebagai Pemikir	45
Kesimpulan	54
BAB II: Pemikiran Muhammad al-Ghazali dalam Bidang al-Quran	55
Penerbitan Buku Bidang al-Quran	55
Buku <i>Nazarat fi al-Qur'an</i>	57
Buku <i>Muhawar al-Khamsah li al-Qur'an</i>	60
Buku <i>Kayfa Nata 'amal Ma'a al-Qur'an</i>	67
Buku <i>Nahw al-Tafsir al-Mawdu'iy</i>	76
Buku <i>Kayfa Nata'amal Ma'a al-Quran</i> Karangan Yusuf al-Qaradawi: Satu Perbandingan	79
Kesimpulan	42

BAB III: <i>Nasakh, Ijaz</i> dan <i>Tafsir al-Mawdu'iy</i> pada Pandangan Muhammad al-Ghazali	93
<i>Nasakh</i> pada Pandangan Muhammad al-Ghazali	93
Pandangan Muhammad al-Ghazali Mengenai <i>Nasakh</i>	96
<i>Nasakh</i> yang Keterlaluan pada Pandangan Muhammad al-Ghazali	99
<i>Ijaz</i> pada Pandangan Muhammad al-Ghazali	111
Pandangan Muhammad al-Ghazali Mengenai <i>Ijaz</i>	115
<i>Tafsir Al-Mawdu'iy</i> Menurut Muhammad al-Ghazali	117
<i>Tafsir Al-Mawdu'iy</i> (Tafsir Tematik)	123
Kesimpulan	128
<hr/>	
BAB IV: Pandangan Muhammad al-Ghazali mengenai al-Sunah	129
Pengertian al-Sunah	129
Pandangan Muhammad al-Ghazali mengenai Hadis <i>Mutawatir</i> dan Hadis <i>Ahad</i>	131
Pendapat Wajib Beramal dengan Hadis <i>Ahad</i>	135
Pendapat Tidak Wajib Beramal dengan Hadis <i>Ahad</i>	135
Pandangan Ulama mengenai Hadis <i>Ahad</i>	135
Hadis <i>Ahad</i> : Satu Analisa	138
Pemikiran Muhammad al-Ghazali mengenai al-Sunah	145
Kaedah-kaedah Memahami al-Sunah	160
Penggunaan Hadis <i>Da'if</i>	166
Tanda-tanda Hadis Palsu	169
Kesimpulan	171
PENUTUP	173
BIBLIOGRAFI	181
INDEKS	193

PENGHARGAAN

الحمد لله، كما ينبغي لجلال وجهه، وعظيم سلطانه، والصلاة والسلام على رحمة الله للعالمين، وحجته على الناس أجمعين، سيدنا وإمامنا وأسوتنا وحبيبنا ومعلمنا محمد، وعلى آله وصحبه، ومن ذريته إلى يوم الدين، أما بعد .

Segala puji dan tahmid hanya bagi Allah, Tuhan Semesta Alam. Selawat dan salam ke atas junjungan besar Rasulullah SAW, seluruh keluarga, para sahabat serta para ulama yang menyusuli mereka.

Penulis mengambil peluang ini mengucapkan setinggi-tinggi penghargaan dan sekalung budi kepada kedua ibu bapa penulis, Allahyarham Hj. Ghazali bin Din yang tidak jemu-jemu memberi didikan agama dan semangat kepada penulis dan Allahyarhamah Hajah Rahmah bt. Mohd Rejab semoga Allah mengasihi mereka sebagaimana mereka mengasihi penulis sejak kecil. Begitu juga, kepada isteri tercinta Rahimah Ismail yang sentiasa tabah dan sabar dalam menempuh ujian hidup bersama penulis, penyeri hidup kami anak tersayang Farah Izzati, dan Muhammad Muadz Aqiel semoga menjadi anak soleh yang berbakti kepada agama dan bangsa.

Menerusi ruangan ini, penulis ingin merakam penghargaan yang tidak terhingga kepada Prof. Madya Muhammad Kamil Ab. Majid dan Dr Mohd Fauzi Hamat yang telah membantu dan membimbing penulis dalam dunia akademik. Menerusi kesempatan ini juga, penulis ingin mengucapkan penghargaan kepada pensyarah-pensyarah di Akademi

Pengajian Islam, Universiti Malaya, guru-guru di Maahad Mahmud, Alor Setar, pensyarah Universiti Islam Antarabangsa Malaysia (Matrikulasi 1990-1991) dan pensyarah di Universiti al-Azhar terutama Prof. Dr. Mustafa Abu Karishah (Mantan Naib Rektor), al-Marhum Prof. Dr. Sa'ad Zalam (Bekas Dekan Kuliah Bahasa Arab), Shaykh Awadullah Jad Hijazi (bekas Rektor), Prof. Dr. Sayyid Iraqi, Dr. Muhammad Amin Khadri, Prof. Dr. 'Abdullah Rabi'i Mahmud (kesemua mereka adalah guru penulis di Fakulti Bahasa Arab), al-marhum Shaykh Isma'il al-'Adawi, Imam Masjid al-Azhar, guru penulis dalam bidang hadis (mengajar *Sahih al-Bukhari*), al-marhum Shaykh Mustafa guru al-Qur'an di Masjid al-Husain di Kaherah.

Tidak lupa juga kepada Ustaz Muhammad Nordin al-Banjari al-Makki, yang penulis mengambil sanad ilmu hadis dan ilmu fiqah daripada beliau. Begitu juga, Allahyarham Tuan Guru Hj. Hussin Hj Abd Rahman (bekas Imam Masjid Zahir, Alor Setar), yang mengajar penulis kitab *turath* dalam bidang *Nahu*, *Saraf* dan *Balaghah*. Semoga Allah memberkati mereka.

Ucapan penghargaan juga kepada Prof. Dr. Wahbah al-Zuhaili, seorang tokoh fiqah dari Syria yang sentiasa memberi motivasi kepada penulis untuk berkhidmat kepada dunia ilmu. Penulis terharu dengan penghargaan daripada beliau dengan menyebutkan penulis sebagai *rijal Mu'alif* (tokoh penulis) sedang jika dibandingkan penulis dengan beliau seperti semut di hadapan gunung yang tinggi. Begitu juga Dr Yusuf al-Qaradawi dan Muhammad Sa'id Ramadan al-Buti, kedua-dua tokoh ini juga memberi inspirasi kepada penulis dalam berdakwah dengan mengikut manhaj *wasatiyyah* (kesederhanaan). Begitu juga Almarhum Shaykh Muhammad Sayyid Tantawi, mantan Shaykh al-Azhar yang penulis terkesan dengan gaya penyampaian penafsiran al-Quran.

Pada kesempatan ini juga, penulis mengucapkan jutaan terima kasih kepada pihak yang telah memberi dorongan serta sokongan sehingga penulis dapat menyiapkan buku ini terutama Sdr. Ahmad Azam Abdul Rahman, Abdul Halim Ismail, Dato' Dr. Siddiq Fadhil, Allahyarham Dato' Azmi Ahmad, Azizuddin Ahmad, para pensyarah di Fakulti Kepimpinan dan Pegurusan, Universiti Sains Islam Malaysia. Ucapan terima kasih juga ditujukan kepada Khairil Anuar Ramli dan pihak Penerbit USIM yang sudi menyunting buku ini. Semoga amal bakti mereka dikira sebagai amal soleh oleh Allah di akhirat. Kepada rakan-rakan penulis yang bersama-sama dalam medan dakwah semoga Allah memberi kekuatan dan kesihatan untuk kita terus membina tamadun umat yang gemilang.

KATA PENGANTAR

Prof Emeritus Tan Sri Dato' Dr Abdul Shukor Hj. Husin

Pengarah Institut Pengurusan dan Penyelidikan Fatwa Sedunia,

Pengerusi Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan

bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia

dan

Murid kepada Shaykh Muhammad al-Ghazali

Untuk menulis tentang seorang tokoh tersohor dan berwibawa seperti Shaykh Muhammad al-Ghazali tidaklah mudah kerana tokoh seperti beliau mempunyai ilmu dan pengetahuan yang mendalam dalam pelbagai bidang. Sebagai seorang ahli akademik yang disegani, seorang pendakwah yang dedikasi dan berpengaruh, penulis yang sangat tajam penanya, pemikir yang sangat memahami isu-isu yang bergolok di dalam masyarakat, beliau bukan sahaja tersohor dalam bidang-bidang tersebut di atas malah menjadi contoh teladan yang baik pada zamannya. Pendekatan wasatiah, sifat tawaduk dan memahami realiti masyarakat banyak memberi kejayaan di dalam dakwah dan kerjayanya.

Tindakan sepadu teori dan amali, rohani dan jasmani memberi impak yang sangat berkesan kepada masyarakat dalam menghadapi pelbagai isu terutamanya yang berkaitan dengan agama dan kehidupan. Beliau melihat hakikat dan realiti umat Islam dalam menyelesaikan permasalahannya, tidak harus tertumpu kepada retorik dan fiqah *oriented* semata-mata. Menurut beliau, seorang dai perlu bukan sahaja kepada ilmu pengetahuan Islam yang mendalam tetapi harus bersikap lebih terbuka, realistik, ikhlas, komited dan mendengar, bagi mendatangkan hasil dari usaha yang dilakukan itu mendapat kerediaan Allah SWT.

Beliau sentiasa menyeru agar umat Islam bersatu padu dan menggunakan seluruh potensi yang ada sama ada kekuatan intelektual, modal insan yang terdidik dengan kemahiran semasa, kekayaan yang dimiliki dan keimanan yang teguh kepada agama. Jika ini dapat dihayati dengan jayanya beliau optimis bahawa masa depan Islam dan umatnya untuk mencipta ketamadunan serta menerajuiinya akan menjadi realiti.

Shaykh Muhammad al-Ghazali merupakan tokoh besar yang memberikan sumbangan tidak ternilai bagi mengembang dan memartabatkan ilmu Islam melalui kerja-kerja besarnya. Sebagai mahaguru yang tersohor dan dihormati di sebuah Pusat Pengajian Tinggi yang terulung di dunia iaitu Al-Azhar Al-Syarif, sebagai pendakwah yang berjaya melalui ceramah, penulisan, amal soleh dan teladan yang disanjung oleh kawan dan lawan, beliau sangat perihatin terhadap masalah umat Islam khususnya dalam membentuk sifat peribadi dan jati diri masyarakat Islam seperti yang dikehendaki oleh al-Quran dan Sunah.

Pengalaman saya sebagai murid yang berguru dengan beliau di Universiti Al-Azhar walaupun dalam masa yang amat terhad tetapi ia amat bermakna dan berpengaruh dalam pengajian dan kerjaya saya. Personaliti dakwah dan intelektualnya cukup terserlah dan bersederhana dalam dirinya. Muhammad al-Ghazali ialah seorang guru yang berjaya membimbing muridnya dengan penuh kasih sayang dan keakraban. Banyak tokoh-tokoh besar yang terdidik dibawahnya seperti Prof. Dr. Yusuf al-Qaradawi, Almarhum Prof. Dr. Shaykh Muhammad Sayyid al-Tantawi, Prof. Dr. Muhammad 'Imarah dan lain-lain lagi.

PRAKATA

Buku ini bermula dengan sejarah hidup Muhammad al-Ghazali, latar belakang pendidikan, penglibatannya dengan Ikhwan Muslimin di Mesir terutama bersama pengagasnya Hassan al-Banna serta kegiatan penulisannya. Di samping itu, buku ini juga akan menceritakan tentang kegigihan beliau dalam perjuangannya menegakkan kebenaran di Mesir dan dunia Islam keseluruhannya. Perkara ini amat penting dikupas supaya dapat memberi gambaran mengenai suasana yang mempengaruhi jiwa dan pemikirannya.

Penggalian khazanah penulisan beliau merupakan faktor penting dalam merangka pemikiran Islam masa kini. Pengalaman-pengalaman dakwahnya amat bermanfaat dikaji dan diselidik bagi menghasilkan satu rumusan dan natijah yang terbaik untuk umat Islam dalam membina alam pemikiran dan idea semasa yang memaparkan wawasan serta alternatif baru. Perkara ini membolehkan umat Islam mengisi-ganti kegagalan pemikiran Barat yang hanya memfokuskan persengketaan dan faktor-faktor negatif dalam hubungan sesama manusia yang akhirnya mengakibatkan kemusnahan.

Buku ini secara keseluruhannya menyentuh tentang kajian serta analisa secara ringkas kepada buku-buku tulisan bidang al-Quran dan al-Sunah yang dikarang olehnya. Buku-buku tersebut ialah buku *Nazarat fi al-Qur'an*, *Mahawar fi al-Qur'an*, serta *Nahw Tafsir al-Mawdu'iyy*. Sementara dalam bidang hadis, beliau mengarang buku yang bertajuk *al-Sunah al-Nabawiyyah bayn ahl Fiqh wa ahl al-Hadith*. Di samping itu, penulis akan membincangkan mengenai *nasakh*, *I'jaz*, *tafsir al-Mawdu'iyy* dan *hadith ahad*.

Buku ini juga membicarakan analisis penulis terhadap pemikiran Muhammad al-Ghazali khusus mengenai *nasakh, I'jaz, tafsir al-Mawdu'iy* dan pandangannya terhadap penggunaan hadis terutama *hadith ahad*. Di samping itu juga, pendapat serta pandangan ulama lain dimuatkan sebagai perbandingan bagi membuat rumusan dan kesimpulan.

Dalam bab akhir, penulis akan membuat kesimpulan dan rumusan dalam membina semula pemikiran Islam terutama dalam berinteraksi dengan al-Quran dan al-Sunah. Diharapkan buku ini dapat memberi manfaat kepada umat Islam dalam mengembalikan Islam sebagai pembina tamadun *khayra ummah*.

PENDAHULUAN

Muhammad al-Ghazali al-Saqa merupakan seorang tokoh ulama, sarjana dan pemikir Islam abad ini. Beliau telah menghasilkan lebih daripada 60 buah buku dan empat daripadanya mengenai pemikiran tentang al-Quran sebagai penggerak kebangkitan umat. Buku-buku tersebut seperti *Nazarat fi al-Qur'an*, *Mahawar al-Khamsah fi al-Qur'an Kayfa Nata'amal Ma'a al-Qur'an* dan *Nahw Tafsir al-Mawdu'iy*. Pengalamannya lebih daripada 50 tahun yang dihabiskan atas pentas dakwah Islamiah perlulah digarap oleh generasi kini terutama mutiara-mutiara penulisanannya. Pemikirannya yang bernas serta tajam menjadikannya sebaris dengan ulama-ulama besar untuk mengisi era kebangkitan Islam sejagat. Beliau begitu gigih dan berani dalam menyatakan kebenaran. Sejak tahun 1948, beliau telah mengarang buku dalam bidang pemikiran. Buku yang pertama ialah *al-Islam wa al-Awda' al-Iqtisadiyyah* (Islam dan Kedudukan Ekonomi). Tulisan-tulisannya memberi semangat baru kepada kebangkitan umat Islam.

Muhammad al-Ghazali pernah menyebutkan mengenai kehidupan manusia. Katanya:

Ada setengah manusia yang dilahirkan dalam kehidupan ini dan kemudiannya hilang seperti buih-buih di lautan, ada juga manusia yang lahir kemudian namanya akan terus kekal, tidak ditelan zaman, malah terus bersama-sama dengan kebaikan, bersama kehidupan manusia, pemikiran dan manhaj. Suaranya tetap berkumandang (al-Gharib, 2003a:13).

Inilah antara kata-kata Muhammad al-Ghazali mengenai orang yang berjuang dan berbakti meninggikan kalimah Allah nama mereka tetap abadi dalam sejarah walaupun semasa hidupnya, nama mereka sentiasa dicurigai. Umur tidak dikira sebagai panjangnya dengan perkiraan masa

tetapi dikira dengan lamanya tempoh orang mengingati dan kesan mendalam kepada jiwa serta contoh tauladan yang ditinggalkan.

Manusia seringkali mengejar kemuliaan. Sebahagian orang menyangka orang yang patut disebut mulia ialah orang yang memiliki harta yang banyak, keretanya ditukar setiap enam bulan menurut model yang terbaru, longgokan harta merimbun dan banyaknya simpanan wang dalam bank. Tetapi orang ini tidak segan silu melakukan kecurangan, korupsi, serta kecabulan yang orang lain tidak tahu atau seakan-akan tidak tahu kerana takut akan tersinggung kemuliaan beliau itu. Begitu juga kata sesetengah orang, kemuliaan ialah mendapat gelaran, pangkat dan kehormatan serta bilangan bintang terhias di dada. Perkara itu pun belum tentu mulia kerana terdapat juga kehormatan dan pangkat diperolehi melalui cara-cara yang tidak terpuji.

Orang yang layak disebut mulia ialah orang yang menang melawan nafsunya yang jahat, menegakkan budi pekerti yang mulia untuk kemaslahatan kaum, bangsa dan agama. Beliau berusaha memperbaiki dan memperhaluskan budi. Kemuliaan itu ialah kemuliaan jiwa yang melepaskan diri dari kerendahan dan perhambaan. Kemuliaan ialah membangunkan umat yang binasa, membuka selubung kebodohan, menuntut hak yang terampas, memberi ingat kemuliaan yang hilang, membangunkan yang lalai dan menyedarkan dari lengah, mempersatukan suara dan meningkatkan semangat. Meskipun tempat tinggalnya hanya sebuah pondok buruk, dan pakaian yang sederhana. Walaupun hanya makan seadanya, tidur di atas tikar kerana miskinnya, mengembara ke hilir ke mudik, ke lurah dan ke bukit. Jiwa yang demikian cukup untuk menjadi perhiasannya dan cukup menjadi tanda kesempurnaannya. Itulah hidup yang tenteram dalam hati. Itulah jasa yang tertulis sepanjang zaman yang selamanya tidak akan pupus. Sepatutnya ke sanalah sekalian manusia harus berlumba. Muhammad al-Ghazali seorang yang mulia dan pejuang yang namanya bersemadi dalam sejarah umat kerana keberaniannya dalam menyatakan kebenaran.

Penulis juga menghuraikan sifat-sifat mulia Muhammad al-Ghazali seperti kecintaan kepada Allah, sabar dan cecal dalam menghadapi ujian, tawaduk, ikhlas dan seorang yang suka kepada syair dan puisi. Antara tema-tema puisi dan syair yang sangat disukai olehnya ialah tema kemanusiaan dan ketuhanan. Beliau seorang yang gigih dalam menyatakan kebenaran dan pernah dilarang berkhotbah kerana kelantangan mengkritik pemerintah. Allah memberi jalan keluar kepada beliau apabila disekat daripada berceramah di Mesir dengan panggilan

untuk mengajar di Ummul Qura berhampiran dengan Baitul Allah al-Haram di Makkah. Itulah gantian kepada orang yang meletakkan ketakwaan dan keimanan mengatasi segala-galanya.

Muhammad al-Ghazali merupakan seorang pemikir Islam yang menyeru ke arah kemajuan dan kecemerlangan bangsa dan umat. Beliau meletakkan kepentingan dakwah Islamiah melebihi kepentingan diri dan kelompok serta mengelakkan pertelingkahan yang merugikan umat Islam. Beliau pernah menyebutkan bahawa seandainya kamu beribadat pada malam lailatulqadar di hadapan Kaabah di Masjid al-Haram tetapi kamu tidak pernah mengenang nasib umat dan memperjuangkannya, maka doa dan ibadat itu tidak ada nilai di hadapan Allah. Dalam situasi ini, beliau menyerap semangat dan pemikiran al-Afghani, Muhammad Abduh, Rashid Rida, Hasan al-Banna yang membicarakan cara-cara mengatasi kelemahan dan kemunduran umat Islam.

Keistimewaan Muhammad al-Ghazali dalam karyanya *Kayfa Nata'amal Ma'a al-Qur'an* ialah kematangan pemikiran beliau sehingga dapat memberikan gambaran yang cukup objektif, relevan dan meyakinkan. Buku ini ditulis pada masa ketiga dalam period umurnya. Karya ini mengupas perkara pengajian dan metode berinteraksi dengan al-Quran secara betul. Buku ini telah diterbitkan oleh Institut Pemikiran Islam Antarabangsa (IIIT) dengan kerjasama Dar al-Wafa', Kaherah pada tahun 1992 dalam bahasa Arab yang kemudiannya diterjemahkan ke dalam pelbagai bahasa termasuk bahasa Malaysia. Edisi Bahasa Malaysia diterbitkan oleh ABIM pada tahun 1994. Buku ini mempunyai kekuatan metodologi hasil gabungan daripada khazanah ilmu zaman silam serta pandangan-pandangan terkini. Karya ini diharapkan membuka minat sarjana Muslim serta masyarakat untuk mengkaji pendekatan al-Quran sebagai pemangkin kebangkitan umat.

Muhammad 'Imarah menyebutkan bahawa Muhammad al-Ghazali merupakan seorang tokoh dari alirannya menghidupkan pembaharuan Islam. Mereka ini berada dalam *Madrasah Asalah al-Fikriyyah Fi Shari'atina wa Tashri'atina* (aliran pemikiran asli dalam syariah dan perundangan). Antara mereka yang berada dalam aliran ini ialah Muhammad 'Abduh, Rashid Rida, Mahmud Shaltut, 'Abdullah Darraz, Muhammad al-Khudari dan Muhammad Abu Zahrah (Muhammad; Imarah, 1992:37-40).

Penulis akan menumpukan pandangan-pandangan Muhammad al-Ghazali dalam buku ini dengan memfokuskan kepada tiga perkara penting yang diutarakannya. Antaranya sebab-sebab krisis dan ciri-ciri

kemunduran Islam, metodologi berinteraksi dengan al-Quran dan manhaj yang menjadi alternatif semasa berinteraksi dengan al-Quran. Buku ini mengupas tentang keperluan pemikiran Islam yang tepat dan syumul. Umat Islam pada hari ini masih lagi melihat bahawa pemikiran Islam ini merupakan satu bidang yang tidak penting. Dalam karya ini, Muhammad al-Ghazali banyak menekankan pembebasan akal dan peranannya dalam menerokai al-Quran. Beliau menegaskan perlunya pemikiran syumul dalam mengadakan kajian terhadap al-Quran. Antara perbincangan yang terpenting juga ialah Sains Kemanusiaan dan Ilmu Kemasyarakatan yang semakin hilang di kalangan umat Islam. Muhammad al-Ghazali menyebut bahawa al-Quran sebagai teras pembinaan tamadun dan membentuk akhlak mulia. Di samping itu, beliau memberi keyakinan bahawa formula pemikiran yang diambil dari al-Quran adalah yang terbaik dan ilmiah. Buku ini menjelaskan kepentingan kedudukan pemikiran dan akal dalam Islam seperti yang dinyatakan oleh Muhammad al-Ghazali dan kesan pengurangan akal serta membataskan pemikiran tersebut dengan fahaman silam sahaja.

Karya ini juga memaparkan salah satu aspek iaitu *nasakh* dalam al-Quran yang sesetengah ulama mentafsirkan *nasakh* itu sebagai menamatkan hukum-hukum sebahagian ayat al-Quran atau mengangkatnya. Muhammad al-Ghazali tidak bersetuju dengan definisi ini dan menolaknya dengan mengemukakan alasan-alasan berdasarkan susunan ayat dan perkaitannya, di samping mengemukakan pendapat sesetengah ulama yang mutakhir. Oleh itu, buku ini akan mengkaji pandangannya tentang *nasakh* sambil membandingkan dengan pendapat-pendapat ulama yang lain. Penulis akan membicarakan tentang takrif sebenar *nasakh* dan fungsi sebenarnya mengikut pandangan ulama.

Muhammad al-Ghazali mempunyai pandangan mengenai konsep ijthad masa kini. Beliau melihat fungsi ijthad yang sebenar dalam konteks zaman sekarang. Beliau berpendapat agar diperbanyakkan ijthad dalam lingkungan wawasan Islam, manakala ijthad dalam bidang ibadat sudah memadai. Oleh itu, kajian ini akan menerangkan bagaimana fungsi ijthad semasa dan adakah ijthad dianggap sebagai pendapat yang mutlak dan tidak boleh dikritik. Bahagian ini juga membicarakan pandangannya mengenai al-sunah, hadis *mutawatir*, hadis *ahad* dan peranan al-sunah sebagai sumber kedua Islam dan cara memahami al-sunah secara betul.

PENUTUP

Nama Muhammad al-Ghazali tetap akan dikenang sebagai pendakwah dan mujaddid yang ulung dalam abad ini. Beliau telah memberi sumbangan yang cukup besar kepada dunia pemikiran Islam dan dakwah Islamiah. Mutiara-mutiara penulisannya perlu dimanfaatkan oleh generasi kini. Keperibadiannya yang sederhana tetapi tegas perlu dicontohi oleh orang yang berkhidmat dalam medan dakwah. Pendekatan yang mudah dan bijaksana merupakan aspek terpenting dalam beliau membicarakan cabaran umat. Beliau merupakan pendakwah dan juruislah yang telah pergi meninggalkan timbunan khazanah berupa fikrah dan *tajribah* sebagai bukti dan saksi sejarah. Beliau telah melaksanakan tugas sebagai pendakwah yang menggarap permasalahan zaman dan cabaran lingkungan semasa. Fikrah dan *tajribah* ini hendaklah dikutip dan dijadikan panduan oleh generasi muda yang ingin berkhidmat dalam medan dakwah.

Beliau merupakan ilmuwan yang berani dalam menyatakan pendirian berkaitan isu-isu semasa. Keberanian dan ketegasannya dalam hal ini wajar disanjung dan diberi pengiktirafan. Walaupun beliau sentiasa dikritik tetapi kehebatan dan penghormatan kepadanya tidak lentur dan dirinya disegani oleh kawan dan lawan. Ketika mana masyarakat Mesir dibuai dengan kapitalis, sosialis dan komunis, beliau begitu lantang mengkritik melalui tulisan-tulisannya. Beliau juga merupakan ulama dan sarjana Muslim yang mengkritik Barat kerana memaksa umat Islam menerima ideologi mereka dan mencengkam negara-negara Islam. Kritiknya agak konsisten dan padu. Walaupun begitu, penentangannya tidak membuta tuli kerana perkara yang baik dan bermanfaat dari Barat haruslah diterima. Di sini beliau telah memaparkan wawasan serta alternatif baru bagi mengisi-ganti kegagalan pemikiran Barat yang hanya memfokuskan persengketaan dan faktor-faktor negatif dalam hubungan sesama manusia yang akhirnya mengakibatkan kemusnahan.

Sikap keterbukaan atau liberalnya itu ada batasan. Beliau tidak menggadai agama dan maruah dengan begitu mudah. Walaupun beliau menggesa kebebasan wanita tetapi masih berpaut dengan nilai tradisi asas agama. Beliau melakukan sesuatu perkara berdasarkan kemudahan untuk orang ramai dan keuntungan kepada umat Islam. Di samping itu, segala pandangan serta idea yang diberikan menunjukkan kematangan pemikirannya. Keistimewaan karya *Kayfa Nata'amal Ma'a al-Quran* ialah kematangan pemikiran beliau sehingga dapat memberikan gambaran yang cukup objektif, relevan dan meyakinkan. Ini kerana penulisan buku ini dikarang semasa tempoh ketiga hidupnya iaitu bermula dari umur 70-an sehingga meninggal dunia.

Muhammad al-Ghazali mengisyaratkan bahawa krisis umat Islam kini ialah krisis pemikiran, kedangkalan ilmu, pemerintahan diktator, pergantungan kepada riwayat-riwayat yang lemah, kehilangan keutamaan agenda, ketiadaan kajian mendalam dalam pemikiran al-Quran yang ilmiah, kealpaan kepada *fiqh al-hadari*, kerosakan manhaj pembelajaran al-Quran, mengkuduskan pemikiran-pemikiran lama dan terjemahan pemikiran-pemikiran Yunani dan Greek. Muhammad al-Ghazali sentiasa menggesa umat Islam sekarang menumpukan perhatian terhadap agenda besar bagi membangunkan ummah yang beriman serta berilmu. Beliau mahu umat Islam mengenenpikan isu-isu remeh kerana ini merugikan kedudukan mereka. Beliau menyebut tiada gunanya umat Islam membesarkan isu remeh-temeh sedangkan mereka mengalami penderitaan, peperangan, tinas-menindas, termasuk pembunuhan seperti yang berlaku di bumi Bosnia-Herzegovina dan Palestin.

Umat Islam perlu menguasai kekuatan keimanan yang disokong oleh ilmu dan hikmah yang menjadi prasyarat bagi mencapai kejayaan hakiki di dunia dan akhirat. Umat Islam sepatutnya tidak lagi membangkitkan perkara remeh seperti batal wuduk jika bersentuh di antara lelaki dan wanita kerana perkara itu sudah lama diselesaikan oleh ulama mazhab. Umat Islam harus bersedia menghadapi masa depan dengan menumpukan agenda-agenda besar bagi membangunkan ummah dengan persiapan dan kekuatan iman dan ilmu pengetahuan serta kesederhanaan.

Beliau mengajak umat Islam supaya melihat agenda yang lebih besar dan utama iaitu menguatkan ikatan ummah. Perkara ini menjadi agenda penting kerana masih ramai lagi umat Islam yang hidup dalam keadaan yang mundur sama ada dari segi ilmu pengetahuan, kebudayaan dan tamadun. Tambahan pula, umat Islam kini ditindas dan dibunuh. Beliau

juga menggesa para pendakwah supaya menggunakan pendekatan bijaksana dan kasih sayang kerana ia merupakan tunjang kejayaan dakwah. Sebagai contoh, pendapat yang mengatakan orang Islam membunuh orang bukan Islam wajib juga diqisasikan atas kesalahannya perlu dilaksanakan bagi memenuhi maqasid syariah. Para pendakwah perlu mengenegipikan pendapat yang menyatakan tidak harus membunuh orang Islam yang membunuh orang kafir, kerana ketiadaan persamaan. Pendapat pertama ini merupakan pendapat yang lebih kepada keadilan kerana hukuman *qisas* itu tidak mengira status agama.

Muhammad al-Ghazali berkali-kali menasihatkan pendakwah agar meneliti ayat-ayat al-Quran secara keseluruhan, bukan secara terputus-putus agar mengelakkan penyelewengan maksud. Setiap ayat harus dibaca dengan ayat sebelumnya dan meletakkan setiap ayat pada tempatnya yang sesuai. Ayat al-Quran tidak harus dianggap mempunyai pertentangan antara satu dengan lain, ia perlu difahami secara keseluruhan, bukannya secara bahagian yang terputus. Beliau juga mengingatkan umat Islam betapa pentingnya mereka berinteraksi dengan al-Quran dan al-sunah secara betul. Kedua-dua sumber ini merupakan kekuatan bagi umat Islam untuk maju. Muhammad al-Ghazali telah mengetengahkan satu gagasan baru yang bersepadu untuk menyelamatkan nasib umat Islam. Bersesuaian sebagai seorang ulama dan mujaddid, beliau sentiasa menyelami dan mengemukakan pendapatnya yang bernas berdasarkan nur al-Quran dan al-sunah serta ijtihad.

Memahami al-Quran secara cebisan akan menyebabkan fahaman yang dangkal terhadap sesuatu fenomena. Ia juga menghasilkan sikap yang simplistik dengan kesimpulan yang cetek. Oleh itu, melihat al-Quran secara padu dan utuh (*ru'yah syumul li al-Qur'an*) merupakan perkara yang amat penting dalam membina dan membangunkan tamadun Islam. Beliau berpendapat bahawa umat yang berinteraksi dengan al-Quran secara betul akan menghasilkan umat yang mulia. Al-Quran merupakan kitab hidayah dan tidak ada umat yang menghafal kitabnya seperti umat Islam. Umat Islam sahaja yang memiliki al-Quran yang penuh dengan Dastur Ilahi, peraturan, panduan dan *al-Nur*. Sepatutnya, umat Islam bukan sahaja berusaha untuk mengelokkan bacaan tetapi juga hendaklah meneliti, memahami dan mengkaji al-Quran seperti yang dilakukan oleh para sahabat. Mereka membaca dan memahami serta melaksanakan suruhan al-Quran dan kemudian baru berpindah ke ayat yang lain. Begitu juga kesan al-Quran kepada jiwa mereka.

Dalam buku ini beliau telah menekankan beberapa aspek penting yang perlu diberi perhatian iaitu:

1. Seseorang yang ingin menjadi pendakwah hendaklah sentiasa mempunyai hubungan yang baik dengan al-Quran. Kefahamannya mengenai al-Quran mestilah mendalam. Kehebatan ulama dan da'i adalah disebabkan mereka berpegang kepada al-Quran, berfikir tentang paksi-paksi utama al-Quran, dimensi dan lapangannya. Inilah yang menjadikan mereka imam yang muktabar.
2. Proses penghafalan sahaja tidak memberi sebarang makna kecuali difahami maksud al-Quran itu sendiri. Kefahaman yang menyeluruh ini akan menjadi azimat serta kekuatan kepada umat untuk mencapai kecemerlangan. Beliau juga menyarankan supaya aliran *tafsir al-mawdu'iy* ditonjolkan pada masa kini kerana aliran ini mampu untuk menjawab persoalan semasa.
3. Beliau menyeru umat Islam kembali menghayati al-Quran dan sunah secara betul. Beliau berkeyakinan bahawa formula pemikiran yang diambil daripada al-Quran dan al-sunah adalah terbaik dan ilmiah. Kedua-dua sumber tersebut merupakan suntikan pembinaan tamadun umat Islam. Di samping itu, mereka perlu mencontohi golongan salafus soleh yang terdiri daripada para sahabat Rasulullah SAW. Mereka antara generasi terbaik untuk dicontohi oleh umat Islam kini.
4. Beliau menyeru umat Islam menggunakan akal pada kedudukan yang sebenar. Mereka perlu mengaktifkan akal dan tidak memenjarakannya dalam lingkungan yang sempit. Metode berfikir yang betul akan mengubah jiwa dan perwatakan bangsa tersebut. Pembetulan metode tersebut harus bermula daripada metode pembelajaran dan cara-cara penyampaian terutama dalam pengajaran al-Quran. Pengislahan yang ingin dilakukan olehnya adalah melalui kesedaran minda yang tinggi. Kesedaran ini hanya akan dicapai melalui pendidikan Islam yang tulen.
5. Penyeruan kepada ijtihad semasa terutama dalam lingkungan wawasan Islam seperti isu hubungan antarabangsa, ekonomi dan politik. Sementara itu, ijtihad dalam ibadat sudah memadai.

6. Beliau banyak mengambil pendapat Muhammad 'Abduh dalam masalah nasakh. Beliau berpendirian bahawa nasakh tidak ada dalam al-Quran. Beliau juga mengkritik golongan yang menasakhkan al-Quran sewenang-wenangnya tanpa mempunyai dalil yang kukuh.
7. Beliau bersetuju menggunakan istilah *I'jaz al-'Ilmi* walaupun perkara itu telah diterokai oleh manusia kemudiannya. Menurutnya, *I'jaz al-'Ilmi* itu merupakan kebenaran kepada al-Quran. Penemuan-penemuan sains membuktikan al-Quran merupakan kitab yang diturunkan oleh Allah. Begitu juga *I'jaz* dari segi bahasa dan balaghahnya yang tidak dapat ditandingi oleh manusia dan jin.
8. Beliau menyarankan supaya umat Islam menguasai sains kemasyarakatan dan sains kemanusiaan. Ilmu ini hampir lenyap dan menjadi gersang di kalangan umat Islam. Beliau telah memberi idea dan membuka jalan untuk umat Islam menerokainya semula. Dasar-dasar ilmu tersebut sememangnya wujud dalam al-Quran. Perkara ini hanya memerlukan pengolahan semula dan diletakkan di bawah tajuk-tajuk tersebut. Kajian tersebut mestilah berdasarkan falsafah al-Quran.
9. Beliau menyebutkan tiga punca kelemahan umat Islam iaitu tabiat umat Islam yang lebih cenderung kepada teknik bercakap (cakap banyak), terlalu banyak riwayat daripada yang diperlukan (riwayat hadis yang lemah) dan kerosakan pemerintahan Islam. Oleh itu, umat Islam perlu membebaskan minda, sikap dan diri daripada perkara tersebut.
10. Beliau menekankan bahawa perubahan sikap dan jiwa amat diperlukan bagi menangani kepincangan umat Islam kini. Perubahan budaya kejiwaan ini akan membawa kepada perubahan politik, ekonomi dan masyarakat.
11. Beliau berpendirian bahawa hadis *ahad* tidak boleh diterima dalam bidang akidah. Ia hanya diterima dalam persoalan furuk dan cabang hukum. Manhaj ini merupakan manhaj golongan Asha'ari. Golongan Asha'ari menolak penggunaan *hadis ahad* dalam perkara akidah.
12. Walaupun beliau mendakwa sebagai *salafi* tetapi dalam hal-hal tertentu (penolakan hadis *ahad* dalam akidah) beliau mengikut

manhaj golongan *khalaf*. Oleh itu, beliau tidak *salafi* semurnya tetapi bercampur dengan idea dan manhaj golongan *khalaf*. Menurutny, *salafi* itu ialah mencontohi para sahabat.

13. Walaupun penyeruannya ke arah *salafi* tetapi beliau tidak mengkritik golongan *khalaf* yang mentakwilkan ayat-ayat al-Quran. Beliau mengambil jalan tengah dengan tidak taksab kepada golongan *salafi* dan tidak terlalu keras dengan golongan *khalaf*.
14. Dalam berinteraksi dengan sunah, beliau tidak melihat sunah itu dari segi *harfi* (literal) sahaja tetapi yang lebih utama ialah melihat dari segi matlamat atau konsep. Di sini juga beliau menggunakan akal dalam menentukan kesahihan hadis. Perkara ini boleh menimbulkan kepincangan sekiranya tidak dilakukan dengan cermat dan amanah ilmu. Dalam menentukan kesahihan hadis perlu merujuk kepada syarat-syarat yang telah ditetapkan oleh ulama hadis dari segi sanad dan matan. Penggunaan akal dalam menentukan kesahihan hadis akan memberi peluang kepada orang yang tidak berwibawa melakukan pentafsiran sesuka hati.
15. Seseorang yang ingin mengkritik hadis mestilah mempunyai keahlian dalam ilmu hadis. Ini bererti tidak harus bagi orang awam yang tidak mempunyai kepakaran dalam bidang tersebut membuat ulasan dan kritikan. Pengkritik mestilah mempunyai keahlian dalam bidang ilmu-ilmu hadis kerana ini dapat membantu membersihkan kefahaman al-sunah dengan keikhlasan yang tulus.
16. Aliran yang dibawanya ialah aliran pembaharuan Islam. Aliran yang dinamakan *Madrasah Asalah al-Fikriyyah fi Shari'atina wa Tashri'atina* (Aliran pemikiran asli dalam syariah dan perundangan). Aliran pemikiran yang mengatasi fiqh mazhab. Ia mengambil apa yang baik daripadanya dan mengkritik yang tidak baik dan ia tidak terikat melainkan dengan al-Quran dan sunah.

Secara keseluruhannya, buku-buku tulisan Muhammad al-Ghazali mengupas aspek-aspek kelemahan umat Islam dan cara mengatasinya. Buku tersebut mengajak umat Islam maju dan cemerlang dalam segala bidang tanpa meninggalkan pusaka terunggul iaitu al-Quran dan al-sunah. Dengan kata lain, umat Islam harus moden dengan berteraskan al-Quran dan al-sunah.

Antara manhaj beliau dalam bidang pengajian al-Quran ialah:

- i. Melihat kepada kesatuan tajuk-tajuk surah al-Quran dengan menghuraikan isi-isi dan tema dalam sesuatu surah.
- ii. Melihat kepada kesyumulan al-Quran
- iii. Menghubungkaitkan ayat-ayat al-Quran dengan penyeruan memerhati keagungan Allah dalam alam semesta.
- iv. Beliau mendahulukan zahir teks al-Quran dari hadis *ahad* seperti masalah *qisas* bagi orang yang membunuh orang kafir dan diat lelaki dan wanita adalah sama.

Umat Islam mesti percaya bahawa al-Quran merupakan *Thawrah al-Dakhiliyyah* (revolusi dalaman) untuk mengerah dan mengarahkan seluruh kekuatan akal dan jasad bagi melahirkan generasi al-Quran yang unik. Al-Quran diturunkan untuk diamalkan, bukan diturunkan untuk menghias dinding-dinding rumah atau dibaca kepada orang mati tetapi diturunkan untuk dibaca oleh orang yang masih hidup bagi mengambil pengajaran dan iktibar. Al-Quran memberi *barakah* (berkat) kepada orang yang mengikuti petunjuk dan hidayahnya.

Muhammad al-Ghazali menegaskan betapa perlunya umat Islam mempertahankan dan menjaga kemerdekaan negaranya. Dalam konteks kebangkitan Islam, Muhammad al-Ghazali berharap Malaysia akan menjadi negara contoh kepada dunia Islam yang lain. Perkara ini dinyatakan semasa berucap di Pusat Dagangan Dunia Putra (PWTC) sempena kedatangannya ke Malaysia pada tahun 1995. Beliau yakin Malaysia mampu memberi harapan baru yang cukup mengagumkan bagi memulihkan kegemilangan Islam. Beliau menggariskan ciri-ciri yang menjadi prasyarat kepada umat Islam di Malaysia untuk diteladani, iaitu mesti mempunyai keimanan yang bersungguh-sungguh, berwawasan, memanfaatkan pengalaman lampau serta mengetahui ciri tamadun Barat. Mereka juga harus menunaikan hak Allah walau berada di mana saja. Beliau juga menyifatkan Malaysia sebagai "Andalus Kedua" yang harus dipelihara dan dijaga dengan sebaik mungkin supaya tidak berulang kejatuhan Andalus yang pertama.

Dalam bidang akidah, Muhammad al-Ghazali menekankan perkara-perkara asas dalam memahami akidah. Muhammad al-Ghazali menyebutkan bahawa tauhid itu merupakan roh atau semangat Islam, pokok akidah dan sumber ibadatnya yang banyak. Prinsip tauhid itu menjalar ke seluruh ajarannya tidak ubah seperti air yang mengalir membasahi tumbuh-tumbuhan atau urat-urat dalam badan. Al-Quran

telah menjelaskan hakikat tauhid, memperlihatkan liku-likunya dan membicarakan fikiran-fikiran yang timbul atau menentanginya hingga ketauhidan dalam Islam itu merupakan ajaran yang paling jelas dan sempurna. Tauhid adalah inti peradaban Islam. Tidak ada doktrin dalam sejarah pemikiran manusia yang mempunyai pengaruh besar dalam pembentukan semangat, etos kebudayaan dan peradaban selain tauhid. Tauhid merupakan suatu prinsip lengkap, menembusi semua aspek kehidupan manusia seperti prinsip ilmu pengetahuan, prinsip akhlak, prinsip ekonomi, prinsip politik, prinsip ummah dan prinsip tata dunia. Pengaruh tauhid ini dapat dilihat melalui proses penghayatan dan kesedaran terhadap nilai-nilai dan prinsip tauhid dalam diri individu, masyarakat dan dunia sekeliling. Ini kerana peradaban Islam terbentuk dalam kerangka tauhid seperti yang telah dilakukan oleh Rasulullah SAW dengan melakukan perubahan dari segi sosial, ekonomi dan politik. Dari segi ekonomi, Rasulullah SAW melakukan perubahan dengan melarang penumpukan kekayaan berdasarkan etika buruk dan mengecam putaran kekayaan pada kalangan orang elit tertentu dalam masyarakat. Sementara itu, sistem sosial yang dibangunkan oleh Rasulullah SAW didasarkan pada tujuan untuk membina perdamaian dan persamaan serta menolak sistem sosial yang menindas. Demikianlah Rasulullah SAW meletakkan dasar-dasar peradaban Islam dengan berintikan semangat tauhid. Oleh demikian, tauhid adalah asas kepada pembangunan dan kemajuan manusia. Fenomena syirik bukan sekadar menyesatkan keyakinan yang benar, malah telah mendorong lahirnya praktik perdagangan yang kotor, kebejatan moral, diskriminasi serta kerendahan martabat kemanusiaan.

BIBLIOGRAFI

- 'Abdul Latif, 'Abdul Mawjud.1991. *al-Sunah al-Nabawiyah bayn Du'at al-Fitnah wa Ad'iyah' al-'Ilm*. t.p.
- 'Abdul Mu'ti, 'Abdul 'Aziz.1985. *Qadiyah al-I'jaz al-Quran*. Beirut: 'Alam al-Kutub.
- 'Abdul Mutalib, Rafa'at Fawzi.1986. *al-Wahdah Mawdu'iyah li Surah al-Qur'an*iyah. Kaherah: Dar al-Salam.
- 'Abdul Qadir, Husain.1975. *al-Qur'an I'jazuh wa Balaghatuh*. Misr: Matba'ah al-Amanah.
- 'Abdul Razzaq, Abu Bakr.t.t. *Imam Abu Zahrah Imam 'Asruh Hayatuh wa-Ashruh al-'Ilm*. Kaherah: Dar al-'Itisam.
- al- 'Alwani, Taha Jabir. 1996. *Ijtihad*. Kuala Lumpur: IIIT dan ABIM.
- al- 'Aqil,' Abdullah. 1418H. "*Da'iyah al-Mujaddid Shaykh Muhammad al-Ghazali*." *Mujtama'* bil. 1296 Zulhijjah. Kuwait.
- al- 'Asqar, 'Umar Sulayman.1985. *al-'Aqidah fi Allah*, Amman: Dar al-Nafa'is.
- 'Atiyah, Ahmad.1416H. "*Kana Amaluh An Yadfan bi Jiwar al-Imam al-Shafi'i*". *Tasauf al-Islami*, bil. 11, tahun 18, Zulqa'iddah 1416. Kaherah
- 'Awais, 'Abdul Halim.1993. *Shaykh Muhammad al-Ghazali Marahil 'Azimah fi Hayat Mujahid 'Azim*. Kaherah: Dar al-Sahwah.
- _____.2000. *Shaykh Muhammad al-Ghazali Tarikhuhu wa juhuduhu wa' Ara'uhu*. Damsyiq: Dar al-Qalam.

- 'Imarah, Muhammad.1992. *Shaykh Muhammad al-Ghazali Mawqi'a al-Fikr*. Kaherah: Hai'atul al-Misriyah al-'Ammah lil Kitab.
- 'Umairah, Subhi Mahmud.1992. "*Kitab fi Mizan*".*al-Muslim al-Mu'asir*. bil. 16, no. 63. USA: IIIT.
1996. "*Fi al-Ihtifal bi Ta'bin Shaykh al-Ghazali*". *Akhbar Liwa' al-Islami*, Kaherah, 9 Zulhijjah 1416/28 Mac 1996.
- Abdul Aziz, Samir Abdul.t.t. *Al-Fath al-Mubin fi Manahij al-Mufasssirin*. Kaherah: Universiti al-Azhar.
- Abu Daud. t.t. *Sunan Abi Daud*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Abu Sa'adah, Ra'uf. t.t. *Min I'jaz al-Qur'an*. Kaherah: Dar al-Hilal.
- Abu Sulayman, Abdul Hamid A. 1993. *Towards an Islamic Theory of International Relations*. USA: IIIT.
- al- Adlabi, Salahuddin.1983. *Manhaj Naqd al-Matn 'Inda ulama' Hadith al- Nabawi*. Beirut: Dar Afaf al-Jadida.
- Ahmad, Muhammad Khalfullah & Salam, Muhammad Zaghlul. t.t. (Taq-iq), *Thalatha al-Rasa'il fi I'jaz al-Qur'an* (Cetakan Keempat). Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- al-Amidi, Sayfuddin Abi Hassan 'Ali bin Abi 'Ali bin Muhammad.1968. *Al-Ihkam fi Usul al-Ahkam*. Kaherah: Mu'asassah al-Halabi.
- al-Ansari, Abu Yahya Zakaria al-Ansari al-Shafi'. t.t. *Ghayah al-Wusul Sharah Labb al-Usul*. Kaherah: Matba'ah 'Isa Halabi.
- Arna'uth, Muhammad al-Sayyid, t.t. *al-I'jaz al-Ilm fi al-Qur'an al-Karim*. Kaherah: Maktabah Madbuli.
- al-Asnawi, Jamaluddin Abdul Rahim. t.t. *Nihayah al-Sul*. Beirut: 'Alam al-Kutub.
- al-Badakhshi.1984. *Sharah al-Badakhshi 'ala al-Asnawi*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah.
- Badran, Abu al-'Aynayn Badran. 1973. *al-Hadith al-Nabawi al-Sharif*. Iskandariah: Muassasah al-Shabab al-Jami'ah.
- al-Baghwi, Abi Muhammad bin Mas'ud al-Fara' al-Baghwi al-Shafi'i. 1986. *Tafsir al-Baghwi*. Beirut: Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1986.

- al-Bahi, Muhammad. 1976. *Nahw al-Qur'an*. Kaherah: Maktabah Wahbah.
- al-Bahnasawi, Salim 'Ali. 1992. *al-Sunah Muftara 'Alayh*. Kaherah: Dar al-Wafa'.
- al-Baji, Abu Walid. 1986. *al-Ihkam al-Fudul fi Ahkam al-Usul*. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami.
- al-Baqalani, Muhammad bin Tayb bin Ja'afar Abu Bakr. 1993. *I'jaz al-Qur'an*. Kaherah: Dar al-Ameen.
- al-Basri, Abu Husain. t.t. *Mu'tamid fi Usul al-Fiqh*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah.
- al-Bayuni, Muhammad Rajab. *Duqtur Muhammad Yusuf Musa*. Al-Azhar, bil. 6, tahun 69.
- Bucaille, Maurice. t.t. *The Bible, The Qur'an and Science*. Paris: Seghers.
- al-Bukhari, Muhammad Isma'il Abu Abdullah. 1987. *al-Jami' al-Sahih*, Beirut: Dar Ibn Kathir.
- Darbik, Hayyam. 1416H. "*al-Tataruf Muradif li Jahli bi Haqiqat al-Islam*". *Majalah An-Noor*, Zulqa'iddah, bil. 59 tahun 5: London.
- Dardir, 'Abdul 'Aziz. 1986. *Tafsir al-Mawdu'iy li ayat Tawhid fi al-Qur'an*. Kaherah: Maktabah al-Qur'an.
- Darraz, Muhammad 'Abdullah. 1977. *al-Naba' al-'Azim*. Kuwait: Dar al-Qalam.
- al-Dhahabi, Muhammad Husain. t.t. *Tafsir wa Mufasssirun*. Beirut: Dar al-Ihya' al-'Arabi.
- Falusi, Mas'ud bin Musa. 2003. *al-Shaykh Muhammad al-Ghazali Ghusnu Basiq fi Shajarah al-Khulud*. Kaherah: Mahtabah wahbah.
- Farid, Fathi. t.t. *Hawla al-I'jaz al-Qur'an*. t.p.
- Farmawy, Abd al-Hayy al-. 1996. *Metode Tafsir Mawdhu'iy*. Jakarta: PT RajaGrafindo Persada.
- Fathul Allah, Abdul Sattar. 1991. *al-Madkhal ila al-Tafsir al-Mawdu'iy*. Kaherah: Dar al-Tawzi' wa al-Nashr al-Islamiah.
- al-Gharib, Ramadan Khamis. 2003a. *Shaykh Muhammad al-Ghazali, Hayatuhu wa 'Asruhu*, Kaherah: Dar al-Haram Li Turath.

- _____.2003b. *Shaykh Muhammad al-Ghazali wa Juhudu fi 'Ulum al-Qur'an*, Kaherah: Dar al-Haram Li Turath.
- al-Ghazali, 'Ala Muhammad. "Sirah al-Syahsiyyat li Shaykh Muhammad al-Ghazali." *'Ata' al-Fikr li shaykh Muhammad al-Ghazali*. Amman: IIIT.
- Ghazali, Abu Hamid Muhammad bin Muhammad bin Muhammad.1993. *Mustasfa fi Usul al-Fiqh*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah.
- al-Ghazali, Muhammad. 1980. *'Aqidah al-Muslim*. Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1983. *Islam wa Taqat al-Mu'attalah*. Ka-herah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1984a. *Islam wa Istibdad al-Siyasi*. Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1984b. *Huquq al-Insan*. Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1985a. *Istimar: Ahqad wa Atma'*. Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1985b. *al-Husad al-Gharur*. Kaherah: Dar al-Thaqafah.
- _____.1985c. *Ma'al Allah*, Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1986. *Nazarat fi al-Qur'an*. Kaherah: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- _____.1987a. *Fiqh al-Sirah*. Kaherah: Dar al-Rayan
- _____.1987b. *Islam wa al-Awda' al-Iqtisadiyyah*, Ka-herah: Dar al-Rayan li Turath.
- _____.1987c. *Khuluq al- Muslim*. Kaherah: Dar al-Rayan.
- _____.1988. *Dustur al-Wahdah al-Thaqafiyyah*. Ka-herah: Dar al-Wafa'.
- _____.1990a. *al-Da'wah al-Islamiyyah Tastaqbal Qarnaha al-Khamis 'Asyar*. Kaherah: Maktabah al-Wahbah.

- _____.1990b. *al-Janib al-Afif min al-Islam*. Iskandariah: Dar al-Da'wah.
- _____.1991a. *Turathuna al-Fikr fi Mizan Shara' wa al-Aql*. Kaherah: Dar al-Shuruq,.
- _____.1991b. *Laysa Min al-Islam*. Kaherah: Maktabah Wahbah.
- _____.1991c. *Sayhat Tahzir min Du'at al-Tansir*. Kaherah: Dar al-Sahwah.
- _____.1992a. *Kayfa Nata'amal Ma'a al-Qur'an*. USA: IIIT.
- _____.1992b. *Nahw Tafsir al-Mawdu'iy*. Kaherah: Dar al-Shuruq.
- _____.1992c. *al-Sunah al-Nabawiyyah bayn ahl Fiqh wa ahl al-Hadith*. Kaherah: Dar al-Shuruq.
- _____.1992d. "Ta'qib 'ala Kitab fi Mizan". *Muslim al-Mu'asir*, Tahun 16, bil. 63. USA: IIIT.
- _____.1993. *al-Ta'asub wa al-Tasamuh*. Kaherah: Dar al-Tawzi' wa al-Nashar al-Islamiyyah.
- _____.1994a. *al-Mahawar al-Khamsah li al-Qur'an* (Cetakan Keempat). Kaherah: Dar al-Sahwah.
- _____.1994b. *Qadaya al-Mar'ah bayn Taqalid al-Rakidah wa al-Wafidah*. Kaherah: Dar al-Shuruq.
- _____.1995. *Muskilat fi Tariq al-Hayat al-Islamiyyah*. Kaherah: Nahdah Misr al-'Arabiah.
- _____.1996a. *Muhammad al-Ghazali Pemikir Islam Abad ini*, (Terjemahan Khairuddin Muhammad/Mahmood Embong). Terengganu: Yayasan Islam Terengganu.
- _____.1996b. *Humum al-Da'iyah*. Kaherah: Nadhah Misr.
- _____.2000. *Memahami Islam*. Jakarta: PT Raja Grafindo Persada.

- al-Hakim, al-Nasaiburi.1990. *al-Mustadrak 'ala shahihain*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiah.
- Halwani, Basyuni al-1416H. "Wada'an .. Shaykh Muhammad al-Ghazali". Majalah *al-Iqtisad al-Islam*, bil. 181, tahun 15, Zulhijjah. Kuwait.
- Hanbal, Ahmad. 1999. *Musnad Ahmad bin Hanbal*. Beirut: Muassasah al-Risalah.
- al-Hanbali, Syamsuddin Muhammad bin Ahmad. 2000. *al-Muharrar fi al-Hadith*, Beirut: Dar al-Ma'rifat.
- Ibn 'Arabi, Muhammad bin 'Abdullah,1992. *al-Nasikh wa al-Mansukh fi al-Qur'an al-Karim*. Kaherah: Maktabah al-Thaqafah al-Diniyah.
- Ibn Abdul Bar. 1967. *al-Tamhid Lima fi al-Muwatta'*. t.p.
- Ibn Hamam, Kamaluddin Muhammad bin 'Abdul Wahid bin 'Abdul Hamid al-Iskandari al-Hanafi. 1351H. *Tahrir fi Usul al-Fiqh*. Misr: Mustafa al-Babi al-Halabi.
- Ibn Hazm, al-Hafiz Abi Muhammad bin 'Ali bin Hazm al-Andalusi al-Zahiri. t.t. *al-Ihkam fi Usul al-Ahkam*. Kaherah: Matba'ah al-'Asimah.
- Ibn Manzur (t.t), Abu Fadl Muhammad bin Mukarram, *Lisan al-'Arab*, Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- Ibn Najim, Zaynuddin bin Ibrahim. 1937. *Fath al-Ghafar bi Sharah al-Manar*. Misr: Matba'ah Mustafa al-Babi al-Halabi.
- Ibn Qayyim al-Jawziyyah. t.t. *Turuq al-Hukumiyah*. Kaherah: Dar al-Madani.
- Ibn Qudamah al-Maqdisi, Imam al-Mawfak al-Din 'Abdullah bin Ahmad. 1981. *Rawdah al-Nazar wa Jannah al-Munazir*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Ibn Salah. 1986. *Ulum al-Hadith*, Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Taymiyyah, Taqiuddin Ahmad bin 'Abdul Halim. t.t. *Majmu' al-Fatawa*. t.p.
- al-Jabri, 'Abdul Muta'al Muhammad. 1987. *al-Nasikh wa al-Mansukh bayn al-isthbat wa al-nafi*. Kaherah: Maktabah Wahbah.
- al-Jawhari, Tantawi. t.t. *al-Jawahir fi Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Beirut: Dar al-Fikr.

- al-Jurjani.1992. *Dala'il al-I'jaz*. Kaherah: Maktabah al-Madani.
- al-Juwayni, Imam al-Haramayn Abu Mu'ala 'Abdul Malik bin 'Abdullah bin Yusuf. 1992. *al-Burhan fi Usul al-Fiqh*. Kaherah: Dar al-Wafa'.
- al-Khafnawi, Muhammad, 1991. *Dirasat Usuliyyah fi al-Sunah al Nabawiyyah*. Kaherah: Dar al-Wafa'.
- al-Khalidi, Salah 'Abd al- Fatah. 1997. *al-Tafsir al-Mawdu'iy*, Beirut: Dar al-Nafa'is.
- al-Khatabi, t.t. *Bayan al-I'jaz al-Qur'an* dalam *Thalatha al-Rasa'il fi I'jaz al-Qur'an*. al-Qahirah: Dar al-Ma'arif.
- al-Khatib al-Baghdadi.1985. *al-Kifayah fi 'Ilm al-Riwayah*. Beirut: Dar al-Kitab al- 'Arabi.
- Mahmud, 'Abdul Halim. t.t.a. *Fatawa Imam 'Abdul Halim Mahmud*. Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- _____.t.t.b. *Al-Qur'an fi Shahr al-Qur'an*. Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- Mahmud, Mustafa. 1973. *al-Qur'an Muhawalah li Fahm 'Asr*. Kaherah: Dar Shuruq.
- Majdhub, Muhammad.1986. *Ulama' wa Mufakkirun kama 'Araftuhum*. Kaherah: Dar al-'Itisam.
- Malkawi, Fathi Hassan, et. Al. 1996. *al-'Ata' al-Fikri li Shaykh Muhammad al-Ghazali*. Amman: IIIT.
- Mohd Rumaizuddin Ghazali. 2009. " Muhammad Abu Zahrah: Pengenalan Biografi dan Penulisan". JAWHAR. jil.6, bil.1, Jun/Julai. Kajang: Akademi Kajian Ketamadunan.
- Mohd Rumaizuddin Ghazali. 2010. *10 Tokoh Sarjana Islam Paling Berpengaruh*. Batu Caves: PTS Publication.
- Mudkhali, Rabi' bin Hadi. 1401H. *Kasf Mawqif al-Ghazali min al-Sunah wa ahliha*. Madinah: Maktabah Ibn Qaiyim.
- Muhammad Quraish Shibab. "Ibrahim bin Umar al-Biqai'iy, ahli tafsir yang kontroversial". Majalah *Ulumul Quran*, Vol. 1, 1989.

- al-Musali, Abi Bakr Khalil Ibrahim.1990. *Shu'bah al-'Aqidah bayn Abi Hassan al-Asha'ari wa Muhtasibin 'Ilayh fi 'Aqidah*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Muslim, Abu Husain Muslim bin Hujjaj. t.t. *al-Jami' al-Sahih Muslim*. Beirut: Dar al-Jil.
- Nabi, Malik. t.t. *Fenomena al-Qur'an*. Kuwait: IIFSO.
- al-Nasa'i, Abu Abdul Rahman Ahmad bin Syuib. 1420H. *Sunan al-Nasa'i*. Beirut: Dar al-Ma'rifat.
- _____. 1991. *Sunan al-Nasa'i al-Kubra*, Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiah.
- al-Nawawi, Mahyuddin Abi Zakaria Yahya bin Sharaf.1994. *Sharah Sahih al-Muslim*. Kaherah: Dar al-Hadith.
- Nawfal, 'Abdul Razzaq. 1989. *al-'Ilm wa al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Kaherah: Dar Akhbar al-Yawm.
- al-Nuhas, Abi Ja 'far Ahmad bin Muhammad bin Isma'il.1991. *al-Nasikh wa al-Mansukh*. Beirut: Mu'assasah al-Risalah.
- al-Qaradawi, Yusuf. 1993. *al-Marjiyyat al-Ulya fi al-Islam*. Kaherah: Maktabah Wahbah.
- _____.1994. *Kayfa Nata'amal Ma'a al-Sunah*, Kaherah: Dar al-Wafa'.
- _____.1995. *Shaykh al-Ghazali Kama 'Araftuh*, Kaherah: Dar al-Wafa'.
- _____.1996. *al-Niqab li Mar'ah*. Kaherah: Maktabah Wahbah.
- al-Qasimi, Muhammad Jamaluddin. 1989. *Qawa'id al-Ta'hdith*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Qatab, 'Abdul Hamid Qatab. t.t. *Khatab Shaykh Muhammad al-Ghazali*. Kaherah: Dar al-'Itisam.
- Quraishi, M. Tariq. 1991. *Ismail Al-Faruqi Warisan Zaman yang Abadi*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- al-Qurtubi, Abu 'Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansari al-Qurtubi. 1988. *al-Jami' al-Ahkam al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah.

- Qutub, Sayyid.1992. *Fi Zilal al-Qur'an*, Kaherah: Dar Shuruq.
- al-Ramani. t.t. *al-Nakt fi I'jaz al-Qur'an* dalam *Thalatha al-Rasa'il fi I'jaz al-Qur'an*. al-Qahirah: Dar al-Ma'arif.
- al-Razi, Fakhr al-Din bin 'Umar bin Husayn bin Hassan bin 'Ali al-Tamimi, al-Shafi'i.1986. *Asas al-Tahdith*, Kaherah: Maktabah al-Azhariyyah.
- _____.1990. *Mafatih al-Ghaib*. Beirut: Dar al-Kitab al- 'Ilmiyyah.
- _____.1992. *al-Mahsul*. Beirut: Mu'assasah al-Risalah.
- Rida, Muhammad Rashid. t.t. *Tafsir al-Manar*. Kaherah: Maktabah Ka-herah.
- _____.1988. *Wahy al-Muhammadiyah*. Kaherah: al-Zahra li 'Alam al-'Arabi.
- Rozali Adam.1995. *Al-Qur'an di antara Tafsir dan Israiliyat*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- al-Saqa, Ahmad Hijaz.1996. *Daf'u Shubahat 'an Shaykh Muhammad al-Ghazali*. Beirut: Maktabah al-Thaqafah.
- Sayyid Salih, Sa'adudin. 1993. *Mu'jizat wa al-I'jaz fi al-Qur'an*. Dar al-Ma'arif.
- al-Sha'rawi, Muhammad Mutawalli. t.t. *Mu'jizat al-Qur'an*. Kaherah: Akhbar al-Yawm.
- Shabir, Muhammad Uthman. 2006. *Muhammad Abu Zahrah Imam al-Fuqaha al-Mua'sirin*. Damsyiq: Dar al-Qalam.
- al-Shafi, Muhammad 'Abdul. 1416H. "Surah min Qarib". *Majalah al-Khairiah*, bil. 73, Zulhijjah. Kuwait.
- Shaltut, Mahmud. t.t. *al-Islam 'Aqidah wa Shari'at*. Kaherah: Dar al-Shuruq
- Shanwani, Ahmad. 1416H. "Shaykh al-Ghazali wa Khamsin 'Amman min al-Jihad," *Tasauf al-Islami*. Zulqa'idah Bil. 11, tahun 18, Kaherah.
- al-Shawkani, Muhammad bin 'Ali bin Muhammad. 1992. *Irshad al-Fuhul*. Beirut: Muasassah al-Kitab al-Thaqafah.

- al-Siba'iy, Mustafa. 1985. *al-Sunah wa Makanatuha*. Beirut: Maktab al-Islami.
- Subhi Salih. 1981. *Mubahis fi 'Ulum al-Qur'an*. Beirut: Dar al-'Ilmi Li Malayyin.
- _____. 1993. *Kajian Hadith; satu pengenalan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- al-Subki, 'Ali bin Abdul Kafi. 1981. *Ibhaj fi Sharah al-Minhaj*. Kaherah: Maktabah al-Kuliyat al-Azhariyyah.
- al-Suyuti, Jalaluddin Abdul Rahman bin Abu Bakr. hlm.185. *Tadrib al-Rawi*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- _____. 1993. *al-Itqan fi Ulum al-Qur'an*. Beirut: Dar Ibn Khatir.
- al-Taftazani, Sa'adudin Mas'ud bin 'Umar. t.t. *Sharah al-Talwikh 'ala Tawdikh*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- al-Turmidhi. t.t. *al-Jami' al-Saghir Sunan al-Turmidhi*. Beirut: Dar al-Ihya' al-Turath.
- Wajdi, Muhammad Farid. t.t. *Da'irah al-Ma'arif al-Qarni al-'Ashrun*. Beirut: Maktabah al-'Ilmiyyah al-Jadidah.
- al-Wakil, Sayyid Muhammad. 1986. *Kubra al-Harakat al-Islamiyyat*. Kaherah: Dar al-Wafa'.
- al-Zamakhshari, Abi Qassim Jarullah Mahmud bin 'Umar. t.t. *Tafsir al-Kashaf*. Beirut: Dar al-Fikr.
- al-Zarkashi, Badaruddin Muhammad bin 'Abdullah. 1988. *al-Burhan fi Ulum al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- al-Zarqani, Muhammad 'Abdul 'Azim. *Manahil al-'Irfan*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Zayd, Mustafa. 1963. *Nasakh fi al-Qur'an al-Karim*. Kaherah: Dar al-Fikr al-'Arabi
- Zaytun, 'Ali Mahdi. 1992. *I'jaz al-Qur'an wa 'Asaruh fi Tatawwur al-Naqd al-Adabi*. Beirut: Dar Mashriq.
- al-Zirikli, Khairuddin. 1979. *al-'Alam*. Beirut: Dar al-'Ilmi li Malayyin.

Zuhair, Muhammad Abu Nur. 1992. *Usul al-Fiqh*. Kaherah: Maktabah al-Azhariyyah.

al-Zuhayli, Wahbah. 1986. *Usul al-Fiqh*. Beirut: Dar al-Fikr.

Majalah, Akhbar dan Jurnal

Al-Aalam, bil. 541, April 1996/Zulhijjah 1416, London.

Al-Azhar, bil. 10, tahun 65, Shawwal 1413, Kaherah.

_____, bil. 11 & 12, tahun 68, Kaherah.

_____, bil. 6, tahun 69, Kaherah.

Al-Faisal, bil. 185, Mei 1992, Riyadh.

Al- Iqtisad al-Islami, Zulhijjah 1416, bil. 181, tahun 15, Kuwayt.

Al-Khairiah, bil. 73, Zulhijjah 1416, Kuwayt.

Al-Noor, Zulqa'iddah 1416, bil. 59, tahun 5, London.

Al-Tasawwuf al-Islami, Zulqa'iddah 1416, bil. 11, tahun 18, Kaherah.

Al-Waei al-Islami, bil. 338, tahun 30, Shawwal 1414/Mac 1994, Kuwayt.

Berita Harian, 13 Oktober 1995 dan 12 Mac 1996, Kuala Lumpur.

Fajar al-Islam, Zulhijjah 1416, bil. 7, Beirut.

Islamiyat al-Ma'rifah, IIIT, Kuala Lumpur, Tahun 2, Bil. 7, Ramadan 1417/ Januari 1997.

Liwa' al-Islami, 9 Zulhijjah 1416/28 Mac 1996, Kaherah.

Muslim al- Mu'asir, bil. 63, tahun 16, IIIT, USA,1992.

Ulumul Quran,Vol. 1,1989, Jakarta.

INDEKS

- Abdullah bin Umar 151
Abu Hamid al-Ghazali 17, 136, 140
Abu Hanifah 134, 148, 153
Abu Ishaq al-Isfarayni 139
Abu Muslim al-Isfahani 96-97, 109
Abu Rayyah 160
Ahmad Shawqi 32
Al-Amidi 131, 134, 136, 142, 182
al-Bukhari 102, 140, 142-43, 147, 149-50, 152, 162, 167, 183
Al-Farra' 94
al-hikmah 75
Ali Jumaah 20
al-Jubba'iy 134-35
Al-Juwayni 135, 187
al-Khatib al-Baghdadi 187
al-Khattabi 111-13
Al-Layth 94
al-Qurtubi 99, 188
al-Razi 73, 77, 96, 98-99, 111, 121, 127, 132, 137, 142, 189
Al-Safarini 139
al-Suyuti 109, 113, 131, 168, 190
al-Syatibi 89
al-Zamakhshari 73
al-Zarqani 18, 25, 96, 115, 118, 190
Andalus 179, 186
Angkatan Belia Islam Malaysia (ABIM) 181
Anwar Sadat 29
asbab al-Nuzul 57, 89, 120, 122, 127
bangsa 7, 44-45, 50, 114, 169, 176
celak 159
dalil naqli 145
Diat 47, 149, 179
diskriminasi 45, 180
Fikrah 173
fitrah 32, 46, 58-59, 122
Fotografi 165
Greek 174
hadis *da'if* 166-69
Hakim 28, 141, 158-59
ibadat haji 156
Ibn Fawrak 139, 141-42
Ibn Huzaimah 152
Ibn Manzur 94, 186
Ibn Qayyim 159-60, 186
Ibn Taimiyyah 89, 141-42
ijtihad 22, 48, 69, 84, 96, 119, 134, 162, 172, 175-76, 181
*ijtina*b 87-88
Ilmuwan 35, 144, 173
Injil 80, 89, 98
Iskandariah 17-18, 23-24, 26, 37-39, 182, 185
Kapitalis 29, 37, 40, 173
kebejatan moral 180
Kementerian Wakaf Mesir 19
Khalaf 178
Khilafiah 149
khulafa' al-Rasyidin 80
khurafat 52-53, 66, 91, 142
Kolej al-Qada' al-Shari'i 22
Komunis 29, 37, 40, 173
Madinah 26, 35, 74, 78, 110, 139, 156, 160, 187
Mahmud Shaltut 17-18, 21, 47, 132, 136, 157

- Majaz* 114, 116, 163-64
majoriti 91, 145, 154
Malaysia 8-9, 15, 126, 179
Masjid 'Amru bin al-'As 20
Masjid al-Nabawi 35, 74
Muhammad 'Abduh 15, 17, 43, 98-99,
108, 111, 117, 128, 177
Muhammad 'Abdullah Darraz 76-77
Muhammad 'Imarah 10, 15, 17, 19-20,
27, 36, 40-41, 43
Muhammad Abu zahrah 15, 22, 47,
187, 189
Muhammad Farid Wajdi 113, 117
Muhammad Sayyid Tantawi 8, 26
Mujaddid 36, 173, 175, 181
mujtahid 49, 143
mukjizat 81, 98-99, 114, 116-17, 119
Muktazilah 141, 143, 160
Mustafa al-Siba'iyy 135, 169
Musyrikin 99-100, 106, 114, 156
Palestin 174
Penjara Tur 21, 24, 28
Peradaban 53, 123, 180
Perancis 22, 25
piagam 44
poligami 91
Pusat Dagangan Dunia Putra (PWTC)
179
Qadariah 63, 141
qarinah 91, 136, 140-42
qisas 39, 147-48, 165, 175, 179
Rashid Rida 15, 43, 46, 99, 107-8, 111,
117, 128
Riba 66, 95
saidatina 'Aishah 164, 166
Sains 16, 42, 68, 111, 113, 115-17, 122,
177
Salafi 29, 177-78
sastera kemanusiaan 32, 34
Sosialis 29, 36, 40, 173
Spiritual 35
Subhi Salih 95-96, 109, 115, 190
Sumpah 158
syura 40, 44-45, 88
tadabbur 68, 82-83
Taha Jabir al-'Alwani 20, 70, 144
Tarjih 146, 165
Taurat 80, 89, 98
Tawaf 156, 170
Uluhiyyah 58-59
Umar Hashim 36
Umi Kalsom 32
Universiti al-Azhar 8, 10, 18-23, 25-26,
29, 36, 77, 182
Universiti Amir Abdul Qadir 20
Universiti Kaherah 22, 23, 25
Universiti Sorbonne 22
Universiti Ummul Qura 20
Univesiti 'Ain Syam 22
Wahbah al-Zuhayli 133, 136
Waliyullah al-Dahlawi 156-57
Wuduk 174
Zaqaziq 21
zina 89, 134, 171

PEMIKIRAN MUHAMMAD AL-GHAZALI dalam bidang al-Quran dan al-Sunah

"Shaykh Muhammad al-Ghazali merupakan tokoh besar yang memberikan sumbangan tidak ternilai bagi mengembang dan memartabatkan ilmu Islam melalui kerja-kerja besarnya. Sebagai mahaguru yang tersohor dan dihormati di sebuah Pusat Pengajian Tinggi yang terulung di dunia iaitu Al-Azhar Al-Syarif, sebagai pendakwah yang berjaya melalui ceramah, penulisan, amal soleh dan teladan yang disanjung oleh kawan dan lawan, beliau sangat perihatin terhadap masalah umat Islam khususnya dalam membentuk sifat peribadi dan jati diri masyarakat Islam seperti yang dikehendaki oleh al-Quran dan Sunah.

Pengalaman saya sebagai murid yang berguru dengan beliau di Universiti Al-Azhar walaupun dalam masa yang amat terhad tetapi ia amat bermakna dan berpengaruh dalam pengajian dan kerjaya saya. Personaliti dakwah dan intelektualnya cukup terserlah dan bersederhana dalam dirinya. Muhammad al-Ghazali ialah seorang guru yang berjaya membimbing muridnya dengan penuh kasih sayang dan keakraban. Banyak tokoh-tokoh besar yang terdidik di bawahnya seperti Prof. Dr. Yusuf al-Qaradawi, Almarhum Prof. Dr. Shaykh Muhammad Sayyid al-Tantawi, Prof. Dr. Muhammad 'Imarah dan lain-lain lagi".

Prof Emeritus Tan Sri Dato' Dr Abdul Shukor Hj. Husin
Murid kepada Shaykh Muhammad al-Ghazali

